

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİL YAŞAR qızı HÜSEYNOVA

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR ÜZRƏ
İNGİLİSDİLLİ SİYASİ MƏTNLƏRİN LİŦQVİSTİK TƏHLİLİ

5708.01– German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2017

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elmar Baba oğlu Nəcəfov

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin İngilis dili kafedrası
(təbiət fakültələri üzrə)

Müdafiə _____ 2017-ci il saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Son zamanlar ölkədə qloballaşma və integrasiya meyillərinin artması nəticəsində dillərin öyrənilməsinə maraq durmadan artır. Bu dillər arasında beynəlxalq dilə çevrilmiş ingilis dili və əhəmiyyətli elm sahələrindən olan mətn dilçiliyi sürətlə inkişaf etməkdə və hərtərəfli tədqiq edilməkdədir. Bu sahənin mürəkkəb və tədqiqata daha çox cəlb olunan məsələlərindən biri də hazırda beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərə artmış maraqla əlaqədar olaraq beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi nitq mətnlərinin linqvistik konsepsiyasının hazırlanması və onun əməli olaraq həyata keçirilməsi sahəsindəki fəaliyyətə konkret töhfəsinin müəyyən edilməsidir.

Dünyanın siyasi proseslərini öyrənən sosial-humanitar elmlər tədqiqat obyektinə olaraq ictimai hadisələri seçir ki, son yüzillikdə bunu “beynəlxalq münasibətlər” termini ilə əvəz edirlər. Bu elmin predmet dairəsini araşdıran zaman “xarici siyasət”, “beynəlxalq siyasət”, “dünya siyasəti” kimi kateqoriyalardan yan keçmək olmaz. Əlbəttə ki, bu kateqoriyalar sırasında mərkəzi və sistemləşmiş yer “beynəlxalq münasibətlər” kateqoriyasına məxsusdur. Siyasət demək olar ki, hər zaman dilin tətbiqi ilə sıx bağlılıq təşkil edir. Əgər “dil yoxdursa, o zaman dünya siyasəti də mövcud deyil” düşüncəsi ilə razılaşırıqsa, o zaman dil olmadan beynəlxalq münasibətləri də başa düşmək mümkün deyildir. Bu anlamda və beynəlxalq arenada baş verən proseslərə artmış maraqla əlaqədar olaraq beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin linqvistik tədqiqatını zəruri hala çevirdi. Bu baxımdan da dissertasiya işi öz aktuallığı ilə diqqəti çəkir.

Tədqiqat predmeti kimi seçilmiş mövzunun araşdırılması müasir dövrün siyasi sferasını özündə ehtiva edən siyasi mətnlərin linqvistik problemlərinin təhlili dərk etməyə imkan yaradır, xüsusilə beynəlxalq münasibətlərə dair siyasi mətnlərin linqvistik təhlil məqsədlərinə xidmət göstərir. 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-da və bütövlükdə dünyada böyük siyasi proseslər baş verməkdə, beynəlxalq münasibətlər sistemində köklü dəyişikliklər özünü göstərməkdədir. Bu baxımdan “XXI əsrin vəbası” hesab olunan beynəlxalq terrorizmə dair mətnlərin, müasir dövrün global təhlükəsizliyinə dair mətnlərin dilçiliyin şöbələri vasitəsilə öyrənilməsinə maraq sürətlə artmışdır. Bu cür mətnlərin tədqiqi böyük siyasi və elmi əhəmiyyətə malik olub müasir dilçilikdə ən yeni istiqamətlərdən sayıla bilər. Yuxarıda qeyd olunanlar dilçilikdə siyasi

mətnlərin linqvistik təhlilini, başqa sözlə leksik və üslubi normalarla səciyyələnən linqvistik problemlərin araşdırılmasını aktuallaşdıran əsas amillərdir.

Tədqiqatın obyektini. Tədqiqat işinin obyektini kimi beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlər seçilmişdir. *Tədqiqat işinin predmetini* isə həmin mətnlərin leksik və üslubi xüsusiyyətlərinin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi dil və beynəlxalq münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsindən və beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərin leksik və üslub səviyyələrində registr xüsusiyyətlərinin üzə çıxardılmasından ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat işinin qarşısında aşağıdakı *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Qərb fəlsəfəsinə, daha sonralar isə “beynəlxalq münasibətlər” sahəsinə linqvistik yanaşmanın təsirini, məna və siyasətin sıx bağlılığını, dil və siyasətin ümumi vəhdət təşkil etməsini aşkar etmək;

- dilin “beynəlxalq münasibətlər” sahəsinin danılmaz hissəsini təşkil edərək dünya siyasətinin müasir dünyagörüşünün formalaşmasında həlledici əhəmiyyət kəsb etməsini araşdırmaq;

- “beynəlxalq münasibətlər” üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərdə terminlərin işlənmə xüsusiyyətlərini, həmçinin nomenklatur törəmələrin xarakterini müəyyənləşdirmək;

- beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə işlənən orijinal, standart, təkrarlığa malik son sintaqmatik ardıcılıqların seçimini etmək;

- beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərin təhlilini aparmaq və həmin mətnlərin tərtibi üçün zəruri olan geniş istifadə dairəsinə malik leksik vahidlərin əsas tərcümə vasitələrini seçmək;

- beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərin üslubi xüsusiyyətlərini tədqiq etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin registr xüsusiyyətləri müəyyən olunur. Onlar ümumi fəaliyyət sahəsi ilə birləşdirilmiş funksional bütöv vahid kimi təhlil olunurlar. Beynəlxalq münasibətlərin inkişaf tarixinə elm kimi əsaslanaraq, bu sahədə terminologiyanın və nomenklatur törəmələrin formalaşması mərhələləri araşdırılır və onların təsnifatı aparılır. Siyasi nitqlərin tipik linqvistik xüsusiyyətləri bu günə qədər bir çox dilçilərin və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Ancaq buna baxmayaraq, ingilis dilinin materialları əsasında siyasi nitq mətnlərində istifadə olunan dil vasitələrinə, xüsusilə də ingilis dil daşıyıcısı olan

prezidentlərin beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi nitqlərində istifadə etdiyi üslubi vasitələrə və linqvistik xüsusiyyətlərə dair çox az işlər görülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində funksional üslub nəzəriyyəsi inkişaf edir, dil və siyasətin rolu, beynəlxalq münasibətlərə linqvistik yanaşma və onun əhəmiyyəti araşdırılır, son sintaqmatik vahidlər haqqında təlimin bəzi aspektləri işlənir. Bütün bunların mətn dilçiliyinin daha geniş tədqiqinə şərait yaratması onun nəzəri əhəmiyyəti hesab etmək olar. Onun materialı və elmi nəticələri gələcəkdə bu sahədə aparılacaq araşdırmalarda istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti isə onunla şərtlənir ki, əsas terminoloji sözlər və nomenklatur törəmələr seçilərək azərbaycandilli auditoriyaya təqdim edilmişdir, eləcə də beynəlxalq münasibətlər üzrə mətnlərin leksik və üslubi xüsusiyyətlərinin ana dilinə tərcümə üsulları müəyyən edilmişdir. Dissertasiya işi xüsusi məqsədlər üçün dilin praktik tədrisində müəyyən əhəmiyyətə malikdir. Bu tədqiqat işində tədris materiallarının optimallaşdırılması üzrə cümlələr verilmişdir ki, onlar xarici dilin tədrisi praktikasında, xüsusən də linqvokulturologiya, beynəlxalq münasibətlər, dil və siyasətin əlaqəli tədrisi üzrə mühazirə kurslarında və praktik məşğələlərdə tədqiqatın nəticələrindən istifadə etməyi mümkündür.

Tədqiqat işinin fərziyyəsi. Dil və siyasətin ümumi vəhdət təşkil etməsi dili “beynəlxalq münasibətlər” sahəsinin danılmaz hissəsinə çevirir. Beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlər leksik və üslub səviyyələrində linqvistik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu fərziyyəyə uyğun olaraq materialın dil sisteminin müxtəlif səviyyələrdə tədqiqi həyata keçirilmişdir.

İstifadə olunan metod və materiallar. Qarşıya qoyulmuş məsələlərin həlli üçün materialın öyrənilməsinə hərtərəfli (kompleks) yanaşma seçilmişdir. Konkret dil materialları olaraq müxtəlif funksional üslublara aid nümunələrdən istifadə edilmiş, canlı danışmaq materiallarını özündə ehtiva edən siyasi mətn parçaları üzərində təhlillər aparılmışdır. Eksperiment materialının təhlili prosesində kontekstual təhlil, təsviri-analitik və ingilis dilində beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin linqvistik təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müdəfiyəyə aşağıdakı *müddəalar* təqdim edilir:

-Qərb fəlsəfəsinə linqvistik yanaşma dili və onun əmələ gətirdiyi mənanı, dilin ifadə və kommunikativ rolunu və s. diqqət mərkəzində

saxlayaraq bir çox ictimai elmlərə, o cümlədən beynəlxalq münasibətlərə təsir göstərmişdir;

-dilin dünya siyasətində əvəzədləməz və güclü rol oynamasına dair elmi səylər “Soyuq müharibə”nin başa çatmasının ardınca beynəlxalq münasibətlərə dair tədqiqatlarda “sosioloji və mədəni meyl” canlanması ilə müşahidə olunur;

-beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin linqvistik xüsusiyyətləri dil sisteminin leksik və üslub səviyyələrində özünü göstərir ki, bu da bir tərəfdən siyasi mətnin ümumi xüsusiyyətlərini, digər tərəfdən isə siyasi mətnin tətbiqi sahəsinə görə variativlik xüsusiyyətlərini əks etdirir;

-beynəlxalq münasibətlər üzrə mətnlərin leksik xüsusiyyətləri siyasi qatda meydana çıxır ki, bu da ümumi siyasi və xüsusi siyasi olmaqla iki yerə bölünür, terminoloji qat da öz növbəsində ümumi terminoloji və xüsusi terminoloji xüsusiyyətləri ilə fərqlənir;

- beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin spesifikasiyası faktiki məlumatları ifadə etməyə imkan verən üslubi vasitələr dəstindən istifadə zamanı meydana çıxır;

-beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə fəaliyyət göstərən üslubi vasitələr həm informasiya, həm də estetik yük daşıyaraq müəllifin konkret məsələlərinin həllinə yönəldilmiş özünəməxsus bütöv sistem təşkil edirlər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında müzakirə edilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri müəllifin Respublika Elmi Konfranslarda təqdim etdiyi tezislərində, eləcə də ölkəmizdə və xaricdə dərc olunan elmi jurnallarda öz əksini tapmışdır. Tədqiqat işi üzrə doktorantın biri xaricdə olmaqla 6 məqaləsi və 3 tezisi müxtəlif dərgilərdə nəşr olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektinə və predmetinə konkretləşdirilir, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar dəqiqləşdirilir, dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın metod və üsulları, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Beynəlxalq münasibətlər üzrə mətnlərin linqvistik tədqiqinə dair*” adlanan birinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəsildə

Qərb fəlsəfəsinə linqvistik yanaşma tədqiq olunur, məna və siyasətin sıx əlaqəsi, dil və siyasətin vəhdəti qarşılıqlı şəkildə tədqiq olunur. Beynəlxalq münasibətlərə linqvistik yanaşma geniş şərh edilir, dilin siyasətçilərin istifadə edə biləcəyi güclü silah kimi beynəlxalq münasibətlər sahəsinin danılmaz hissəsini təşkil edərək dünya siyasətinin müasir dünyagörüşünün formalaşmasında həlledici əhəmiyyət kəsb etməsi araşdırılır.

“Qərb fəlsəfəsinə linqvistik yanaşma” adlı birinci yarımfəsildə müəyyən olunur ki, Qərb fəlsəfəsi üç inkişaf dövrünü; ontoloji dövrü, qnoseoloji dövrü və dil fəlsəfəsi dövrünü keçmişdir. Hər bir dövr özünəməxsusluğu və insanların fərqli yanaşmaları ilə seçilmişdir. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində insanlar dilə və dil fəlsəfəsinə diqqət göstərməyə, nəticədə isə dilin mənasını, ünsiyyət və anlaşmanı, dilin mahiyyətini yenidən düşünməyə başladılar. Linqvistik yanaşmanın əsası Avstriyalı filosof Lüdviq Vixtenşteyn tərəfindən qoyulması güman edilir. Onun sonralar yazdığı “*Philosophical Investigations*” (“*Fəlsəfi Tədqiqatlar*”) əsərində dilin oyun nəzəriyyəsi ideyası irəli sürülmüşdür. O, burada qeyd edirdi ki, dildən istifadə sadəcə olaraq, oyun oynamaq kimi bir şeydir və buna görə də dilin praqmatik funksiyasının təhlilinə daha çox diqqət yetirmək lazımdır. L.Vixtenşteynin sözlərinə görə, dil yalnız obyektləri işarə etmək rolunu nəzərdə tutmur, dildən istifadə həmçinin, reallığı yarada biləcək bir fəaliyyət növüdür.¹ Onun baxışları faktiki olaraq, bu sahədə bir çox sonrakı alim və nəzəriyyəçiləri özünə cəlb edərək, onlar üçün başlanğıc nöqtəsi olmuşdur.

Qarşımızda dayanan dünya dil vasitəsilə qurulur. Dil ontoloji mənaya malikdir. Əgər bu fikir qəbul edilsə, o zaman insanlar dünya siyasətində istifadə olunan dilə gərək daha çox diqqət yetirsinlər. Buna görə də dilin ontoloji mənasını diqqət mərkəzində saxlayan dilin oyun nəzəriyyəsi dilin inkişafını konstruktivizmə sövq etmişdir. İnsanların dilə mövqeyi dəyişərək, işarə yanaşmasından konstruktivizm yanaşmaya keçmişdir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Qərb fəlsəfəsinə linqvistik yanaşma dilə və onun əmələ gətirdiyi mənaya təsir göstərmişdir, bəs məna və siyasət arasında hansı əlaqələr mövcuddur, və yaxud da mənənin siyasətdə rolu nədən ibarətdir, bu barədə növbəti “*dil, məna və siyasət*” yarımfəsində bəhs edilir. Dil fəlsəfəsinə əsasən mənənin obyektiv olması düşüncəsi dəyişmişdir. Əvəzində isə, məna sosial kontekstlər arasında qarşılıqlı fəaliyyətin gedişində yaranır və bu səbəbdən də, mənənin

¹ Wittgenstein Ludwig. *Philosophical Investigations*. G.E.M. Anscombe (trans.), Oxford: Basil Blackwell 1958, p. 10.

subyektiv olması məsələsinə inam formalaşmışdır. Məna tədrisən təcrübə əsasında yaranmışdır. Dil bir növ subyektiv şərhdir, şərhin əsasını isə kontekst təşkil edir.¹

Məna heç də həmişə açıq-aydın (eksplisit) şəkildə ifadə olunmur, əslində heç həmişə belə etmək mümkün olan iş də deyildir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, məna nə sözlərdə “ehtiva” olunur, nə də ki, o, aşkar ediləsi və yaxud da üstü açılması bir şeydir; məna, daha doğrusu böyük miqdarda “fon” bilikləri ilə birlikdə dildən istifadə edərək dilin tətbiqi əsasında insan şüurunda formalaşır. Yaxşı siyasətçi cəmiyyətdə mənaları idarə edə bilmək imkanına malik olmalıdır. Başqa sözlə o, məna yaratmağı bacarmalıdır. Mənaların köməyi ilə aktor qrup çərçivəsində konkret məna yarada bilər, ən başlıcası isə, bu məna onun müvafiq hərəkətlərinə haqq qazandırmaq üçün faydalı olacaq. Məsələn, 11 sentyabr hadisələrinə prezident C. Buş dərhal aşağıdakı cavabı vermişdir:

*“The deliberate and deadly attacks which were carried out yesterday against our country were more than acts of terror. They were acts of war.... Freedom and democracy are under attack”.*²

Prezident C. Buş bu vasitədən istifadə etməklə əslində sonrakı hərəkətlərinə elə bir kontekst-çərçivə yaradır ki, onun Taliban qruplaşmasına və Səddam Hüseynə qarşı müharibələrinə haqq qazandırmaya yardım edir. C. Buşun hadisəyə bu cür şərh verməsi ona eyni zamanda, ABŞ-ın və dünyanın ictimai rəyini formalaşdırmasına da kömək etmişdir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, məna siyasətlə sıx bağlıdır. Siyasətə müəyyən mənaya çatma, saxlama və məna dəyişdirmə prosesi daxildir. Digər tərəfdən də, məna cəmiyyətdə dil vasitəsilə qarşılıqlı əlaqədən yararır. Ona görə də, dünya siyasətinin öyrənilməsində dil də həmçinin həyati vacib komponentdir. Dilin siyasətə təsiri geniş şəkildə bu yarımfəslində tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Yerli politoloq Ə. Həsənova istinadən deyə bilərik ki, siyasət insan həyatının bütün sahələrinə təsir edir, müasir cəmiyyətin təşkili və fəaliyyət mexanizmində olduqca mühüm rol oynayır. Hələ lap qədim dövrlərdən böyük mütəfəkkirlər dərk etməyə başlamışdılar ki, siyasət yalnız ən incə sənət deyil, o habelə sosial varlıq kimi insanın özünü təsdiqinin mühüm ünsürüdür. Aristotelin məşhur “siyasətdən kənar cəmiyyət yoxdur” ifadəsi

¹ Fierke K. M. Changing Games, Changing Strategies // Critical Investigation in Security, Manchester University Press, 1998, p. 24.

² <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1540544.stm>

nəinki tarixi təcrübədə özünü doğrultmuş, hətta daha aktual məna kəsb etmişdir. Müasir dünya antik dövrün görkəmli zəka sahibinin sözlərini indi “siyasətdən kənar insan yoxdur” ifadəsi kimi işlətməyə tam əsas verir.¹

Siyasət və dil arasında əlaqə, həmçinin dilin siyasətə təsiri minilliklər boyu müzakirə mövzusunə çevrilsə də, onlar arasında mövcud münasibətlərin tədqiqinə dair maraq son 60 il ərzində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Qərbin ənənəvi siyasi təfəkküründə dərin iz buraxmış belə bir yanaşma mövcuddur ki, əslində dil və siyasət bir-birilə fundamental səviyyədə sıx bağlılıq təşkil edir. Məhz Aristotel ilk dəfə olaraq sosial vahid və ya dövlətin (yunanca *polis*) fəaliyyətində linqvistik kommunikasiyanın əhəmiyyətini tanımış və bir zamanlar vurğulamışdır ki, insan siyasi bir heyvandır və özünün siyasi niyyətlərinə dili mənimsəmək və ondan istifadə etməklə nail ola bilər. Belə ki, insanlar canlı varlıqlar olaraq təbiətlərində *polis*-də (yəni dövlətdə) yaşamaq vardır.² O, burada demək olar ki, unikal insanın nitqə dair potensialı barədə danışır.

Dilçiliyə müasir yanaşma ondan ibarətdir ki, dil sosial dünyanın formalaşdığı mərkəzi vasitədir. Hər bir fərd özünün unikal dəyərlərini və inamlarını dil vasitəsi ilə ifadə edərək müəyyən bir sosial qrupa və ya cəmiyyətə məxsus olur. Bu yolla, dil praktiki olaraq mədəniyyətlə, mədəniyyət isə öz növbəsində hər hansı bir spesifik cəmiyyətdə siyasi təcrübə ilə sıx bağlı olur. Dil və millətlər qarşılıqlı olaraq bir-birini yaradan miflərdir³. Başqa sözlə desək, dil millətlər, sosial qruplar və hətta şəxslər arasında fiziki və coğrafi sərhədləri müəyyən edir. Dil hər hansı bir şəxs haqqında müəyyən informasiyanı aşkara çıxaran *siyasi akt* hesab oluna bilər.⁴ Siyasət sözlü müharibədir. O, hər bir dövrdə dil problemləri ilə üzləşmişdir. Bununla belə dilin tətbiqini tam olaraq siyasiləşdirmək ağılsızlıq olardı, ancaq, əgər “siyasət” termininə kifayət qədər geniş tərifi qəbul olunsaydı, bəlkə də o zaman bu cür iddia etmək münasib olardı. Şübhəsiz ki, heç də bütün dil strukturlarının ictimai-siyasi funksiyaya malik olmasına ehtiyac yoxdur, lakin, “siyasi” nitqi hərtərəfli araşdırarkən, müəyyən linqvistik strukturların konkret tətbiqi ilə dəfələrlə rastlaşacağıq.

¹ Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti: Dərslik. Bakı: Azərbaycan, 2005, s. 5.

² Chilton P. *Analysing Political Discourse. Theory and practice.* Routledge: London and New York, 2004, p. 8.

³ Joseph E. J. *Language and Politics* // A. Davies A., Elder C. *The Handbook of Applied Linguistics.* Blackwell Publishing, United Kingdom, 2004, p. 359.

⁴ Həmin mənbə. p.348.

Dil strukturlarının mahiyyəti və mütləq siyasi olmasını düşünməyə isə ehtiyac yoxdur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, dil öz-özlüyündə neytraldır; nə siyasidir, nə də sosial. Beləliklə, siyasi mətnlərin müasir linqvistik təhlilində əsas aspekt dilin sosial davranışa, sosial təcrübələrin isə dilə necə təsir etməsindən ibarətdir. Deməli, dil və siyasətin tədqiqi sosial vahidlərin fəaliyyətində linqvistik ünsiyyətin rolunu dərk etməyə və bu sosial vahidlərin dilin özünü necə formalaşdırmasına yönəlmişdir.

Linqvistik yanaşmanın Qərb fəlsəfəsinə, daha sonralar isə dilə və onun əmələ gətirdiyi mənaya təsirinə dair araşdırmalar apardıqdan sonra onun beynəlxalq münasibətlər sahəsində əhəmiyyətini növbəti “*dil və beynəlxalq münasibətlər*” yarımfəslində geniş şərh etmişik. Burada beynəlxalq münasibətlərin yaranmasına olan ehtiyac və zərurət göstərilir, eləcə də, beynəlxalq münasibətlər tarixi bir sistem kimi şərti olaraq *beş* dövrə bölünür. Hər bir dövr isə özünəməxsus tarixi xüsusiyyətlərə malikdir. Sözügedən tədqiqat işində bizim əsas vəzifəmiz, beynəlxalq münasibətlər sisteminin inkişaf mərhələlərini tarixi aspektdən deyil, hər bir mərhələnin tarixini əks etdirən leksik tərkibli informasiya nüvəsinə malik yeni anlayışları - terminləri, terminoloji söz birləşmələri, nomenklatur törəmələri və abreviaturaları linqvistik təhlil etməkdir.

Beynəlxalq münasibətlərin meydana gəlməsi dövlətlər arasında özbaşınalığın, fasiləsiz müharibələrin və bu cür halı adiləşdirən, ona haqq qazandıran əxlaq normalarının intibah dövrünün humanizm, insanpərvərlik, ədalət prinsipləri tərəfindən sıxışdırılması ilə əlaqədar olmuşdur.¹ Beynəlxalq münasibətlər tarixinin formalaşması, onun elm kimi təşəkkül tapması dövlətlər arasında beynəlxalq və digər əlaqələrin rolunun artması ilə müşayiət olunur. Henri Kissincerin “Diplomatiya” əsərində yazdığı kimi Vyana konqresindən (1814-1815) başlayaraq xarici siyasət millətlər arasında münasibət yaratmağa xidmət etmiş, buradan da “beynəlxalq münasibətlər” termini meydana çıxmışdır.²

Qərb fəlsəfəsinə linqvistik yanaşmanın bir çox fənlərə təsir etməsinə baxmayaraq, onun beynəlxalq münasibətlərə təsiri nisbətən ləng və gec baş vermişdir. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində üç məşhur debatdan (realist-idealist, elmi-ənənəvi, neo-liberalizm və neo-realizm) sonra realizm, liberalizm və konstruktivizm üç nəzəri sütuna çevrildi. Bu

¹ Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti: Dərslik. Bakı: Azərbaycan, 2005, s. 363.

² Hacıyeva A.H. Beynəlxalq münasibətlər tarixi. 1871-1919-cu illər. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, 2001, s. 8.

proseslər zamanı dilin rolu demək olar ki, təcrid edilmiş, bir çox nəzəriyyələrdə dilə hətta etinasızlıq da göstərilmişdir. Dilə nə realizm, nə də liberalizmə dair tədqiqat əsərlərində rast gəlmək olardı. Dil əksər hallarda insanların öz maraqlarına nail olma vasitəsi idi. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəllərində konstruktivizm inkişaf etməyə başladıqdan sonra, Aleksandr Ventin nəzəriyyəsinə özünün təqdim etdiyi struktur konstruktivizm ideya faktorlarını gətirərək, milli şüur və marağı formalaşdırmaq üçün qarşılıqlı əlaqələri inkişaf etdirdi. Bununla belə, Ventin nəzəriyyəsinə əsasən; aktor danışıdır, dil nəzərə alınmırdı.¹

Dissertasiyanın "*İngilisdilli siyasi mətnlərin leksik təhlili*" adlı ikinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəsildə beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərdə işlənən leksik vahidlərin fəaliyyət qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri müəyyən edilir. Ümumi siyasi və xüsusi siyasi son sintaqmatik ardıcılıqlar fərqləndirilir. Beynəlxalq münasibətlərin inkişaf tarixinə əsaslanaraq, bu sahədə işlənən terminologiya və nomenklatur törəmələrin formalaşması mərhələləri təhlil olunur və onların təsnifatı aparılır.

Siyasi nitq mətninin təhlili siyasi mətnlərdə fəaliyyət göstərən leksikanın öyrənilməsinə sistemli yanaşmanın tədqiqinə imkan yaratdı (O.C.Axmanova, İ.R.Qalperin, A.İ.Komarova, A.P.Minyar-Beloruçeva, S.Q.Ter-Minasova). Məlumdur ki, mətnşünaslıq öz inkişafının ilkin mərhələsində ayrıca sözə daha çox diqqət yetirirdi. Sonralar isə tədqiqatlar sintaqmatik yollar üzrə, dilin minimal ikitərəfli vahidlərinin xətti qarşılışması haqqında olan elmlər üzrə davam etdirildi.

Bu fəslin əsas nəzəriyyəsi onunla şərtlənir ki, tədqiqatın gedişatı zamanı qaldırılmış məsələ özündə funksional üslubların differensial problemləri, onların sintaqmatik xüsusiyyətləri nitq axımında dil vahidlərinin xətti qarşılışdırılması baxımından ümumiləşdirilərək araşdırılır. S.Q.Ter-Minasovaya görə ən son nitq vahidləri frazafövqi vahid səviyyəsində və daha sonra qlobal mətn səviyyəsində ayrıca sözlər deyil, onların mürəkkəb funksional ekvivalentləri - söz birləşmələridir.² Siyasi mətnlərdə leksik-frazeoloji vahidlər siyasi nəzəriyyələrin birləşməsindən qaynaqlanaraq fərqləndirilir. Siyasi mətnlərdə qeyri-terminoloji xüsusiyyətlərə malik, həmçinin siyasi mətnlərin özlərini formalaşdırmağa

¹ Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge University Press, 1999, p.197.

² Тер-Минасова С.Г. Синтагматика функциональных стилей и оптимизация преподавания иностранных языков. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986, с. 37.

qabil çoxmənalı predikativ törəmələrin mütəmadi olaraq istifadə olunması sonradan “ən son sintaqmatik ardıcılıq” olaraq adlanmağa başladı.

Əgər siyasi dilin bütün lüğət tərkibini konusvari piramida şəklində təqdim etsək, o zaman əsasını ümumişlək leksika, ortasını ümumi siyasi leksika, zirvəsini isə terminlərin təşkil etdiyinə şahidi olacağıq. Ümumişlək leksika vasitəsilə siyasi dil ümumdəbi dillə əlaqə saxlayır. Ümumi siyasi leksika elmi kateqoriyalaşmanın ən ümumi anlayışlarını ifadə edir. Terminoloji leksika isə siyasi anlayışı bildirir və dilin inkişaf zirvəsi kimi qəbul edilir.

İkinci fəslin “Beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərdə ümumişlək leksika” adlı birinci yarımfəslində ümumişlək leksikanın beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə ən çox işlənmə tezliyinə malik olan köməkçi fellərlə, ümumişlək fellərlə, köməkçi nitq hissələri ilə ifadə olunaraq xüsusi frazeoloji təbəqəni formalaşdırmasından bəhs olunur. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnləri eksperimental təhlil edərkən aşağıdakı sözləri çox böyük rol oynadığının şahidi olduq; *in, among, by, during, after, within, from, on, throughout, between, at*. Bu sözlərin hərfi tərcüməsi yanlış tərcüməyə gətirib çıxara bilər. Sözlü ilə işlənilən əsas söz müstəsna əhəmiyyətə malik olur, belə ki, o, sözlünün tərcüməsinə təsir edir. “*Within*” sözlü iki nümunəyə nəzər salaq:

“For over four hundred years, the nation states of the West constituted a multipolar international system *within Western civilization* and interacted, competed, and fought wars with each other”.¹

“Tribal wars and ethnic conflicts will occur *within civilizations*”.²

Məlumdur ki, “*within*” sözlü “*çərçivəsində*” ənənəvi tərcüməyə malikdir. Nümunədən də görüldüyü kimi, *within Western civilization* elə bu cür də, “*Qərb sivilizasiyası çərçivəsində*” kimi tərcümə etmişik. Ancaq sonrakı mətdə “*within civilizations*” başqa üsulla, məhz “*sivilizasiyalar daxilində*” kimi tərcümə etmişik, birinci mətdən fərqli olaraq, ikinci mətdə *civilization* sözü cəmdə verilmişdir ki, bu da sözlünün tərcüməsinə təsir edir.

“*Beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərdə ümumi siyasi leksika*” adlı ikinci yarımfəsilə ümumi siyasi anlayışa xidmət edən qeyri-terminoloji sözlər, daha dəqiq desək, mətnə hazır şəkildə daxil edilən müxtəlif növ predikativ vahidlər vasitəsilə ifadə olunan son sintaqmatik ardıcılıqlar nəzərdən keçirilir; onların təhlili, təsnifatı və sistemləşdirilməsi

¹ Kissinger H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1994, p.90.

² Həmin mənbə, p. 28.

aparılır. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətndə bu cür ümumi siyasi leksik vahidlərin tədqiq edilməsi onların fəaliyyətinin real şəklini əldə etməyə imkan yaratdı. A.İ. Smirnitziyə görə “leksikaya yalnız sistem kimi yanaşaraq və ya bir sistem kimi öyrənərək, onun qeyri-müərrəd təsnifi sxemini deyil, elementləri arasında daxili əlaqələri izləyib onun tərkibini təsvir edə, onda zəruriliyi və səciyyəviliyi ayırd edə bilərik”.¹

Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin leksikası xüsusi siyasi və ümumi siyasi son sintaqmatik ardıcılıqlardan ibarətdir. *Son xüsusi siyasi sintaqmatik ardıcılıqlar* özlərində “beynəlxalq münasibətlər” sahəsinin xüsusiyyətlərini əks etdirərək siyasi mətnlərdə işlənilər və “beynəlxalq münasibətlər” sahəsində işlənən terminlərlə leksikanın ümumi siyasi qatının qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranırlar. Son xüsusi siyasi sintaqmatik ardıcılıqların tədqiqi zamanı ekstralinqvistik amillər nəzərə alınmışdır. Aşağıdakı hallarda son xüsusi siyasi sintaqmatik ardıcılıqlar fərqləndirilir:

- keçmiş hadisələrin təsəvvürdə canlandırılması zamanı:

To illuminate the actual process of the development of international relations we must give shape to... - Beynəlxalq münasibətlərin əsas inkişaf proseslərini işıqlandırmaq üçün, dəqiq formanı verməliyik...

- faktların şərh zamanı:

Thus the study of international relations can lead to... - Beləliklə, beynəlxalq münasibətlərin tədqiqi gətirib çıxara bilər...

- xarakterik xüsusiyyətlərin, hadisələrin ayrılması zamanı:

Systematic investigation allowed us to trace the history of international relations-Sistemli araşdırma bizə beynəlxalq münasibətlər tarixini izləməyə imkanı yaratdı.

- nəticələrin ümumiləşdirilməsi zamanı:

The results of political analysis depend on...- Siyasi təhlilin nəticələri asılıdır...

Leksikanın siyasi qatının öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Biz də rus dilçilərindən olan T.N.Boqdanova, A.P.Minyar-Beloruçeva, S.Q.Ter-Minasova, E.B.Yakovleva ilə razılaşırıq ki, ümumi siyasi mövzulara malik sabit çoxmənalı törəmələr öz xarakterinə görə daxili nizamlılıq təşkil edir və praktiki olaraq elmin istənilən sahəsində siyasi məhsulun yaradılması zamanı istifadə oluna bilərlər.

Son ümumi siyasi sintaqmatik ardıcılıq yeganə dil vahidi olub, elmin istənilən sahəsində siyasi rəyi formalaşdırır, çünki hər bir belə rəy özündə

¹ Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М.: Изд-во литературы на иностранных языках. 1956, с. 7.

problemin qoyuluşunu, məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsini, biliyin ötürülməsi kimi kateqoriyaları ehtiva edir. Başqa sözlə o, beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə işlənərək siyasi təfəkkürün ifadə olunmasında sabit dil vasitələri kimi təsvir olunur. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə son ümumi siyasi sintaqmatik ardıcılıq aşağıdakı hallarda işlənir:

- tədqiqat problemlərinin araşdırılması zamanı:

The current interest in the problem is (lies in)... - Hal-hazırda bu problemə olan cari maraq ondan ibarətdir ki (onunla şərtlənir ki)...

- tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi zamanı:

It is our purpose to analyze some of the basic issues... - Məqsədimiz əsas məsələləri təhlil etməkdir

- istifadə edilmiş mənbələrə istinad zamanı:

Recent works have a direct bearing on the matter under discussion - Müasir işlərdə müzakirə olunan məsələyə münasibət aydın ifadə edilmişdir.

- siyasi əsərlərin sonda yekunlaşdırılması zamanı:

We may come to such a conclusion through observation on... - Elmi araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki...

Beləliklə, eksperimental təhlillər sübut etdi ki, son sintaqmatik ardıcılıqlar beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin ayrılmaz hissəsini təşkil edərək, siyasi nitqin “düsturlar”ı və siyasi mətnə bağlanma, qoşulma vasitələri kimi qəbul olunurlar, başqa sözlə, onlar “semantik nüvə” kimi nəzərdən keçirilərək ümumi siyasi leksik vahidləri təşkil edirlər.

“*Beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərdə terminoloji leksika*” adlı üçüncü yarımfəsildə XIX əsrdə beynəlxalq münasibətlərin tarixinin yaranmasından bir elm kimi təşəkkül tapmasına və onların sonrakı inkişafından indiyə qədər olan dövrü nəzərdən keçirilir. Bu cür gözdən keçirmə beynəlxalq münasibətlər üzrə mətnlərin xüsusiyyətlərini daha yaxşı anlamağa imkan verir, daha dəqiq desək müəyyən mənada diaxronik araşdırmaya yaranmış ehtiyac bizi qısaca olaraq beynəlxalq münasibətlərin tarixinə ekskursiya etməyi labüd etmişdir.

“Beynəlxalq münasibətlər” sahəsində istifadə olunan terminlərin və nomenklatur törəmələrin formalaşması mərhələləri məhz beynəlxalq münasibətlərin inkişaf tarixinə əsaslanaraq təhlil olunur və onların təsnifatı aparılır. Beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərə xas olan leksik vahidlərin tərcüməsi zamanı yaranan çətinliklər nəzərdən keçirilir.

Digər elmi fənlərdə olduğu kimi, “beynəlxalq münasibətlər” fənni də özünəməxsus terminologiyaya və nomenklatur törəmələrə malikdir. A.P.Minyar-Beloruçevanın “*terminə*” verdiyi tərif daha məqsədəuyğun

hesab edirik, belə ki, o, termin dedikdə “xüsusi anlayış ifadə edən dilin funksional vahidinin məntiqi dərkini və konkret elm, və ya peşə sahəsinin digər belə vahidlərlə müəyyən bir funksional üslub sistemi daxilində əlaqəsi”ni nəzərdə tutur.¹

Dövlətlərarası münasibətlər sisteminin bütün inkişaf tarixi ayna kimi öz əksini beynəlxalq münasibətlərin terminologiyasında tapmışdır. Beynəlxalq münasibətlər tarixi bir sistem olaraq beş mərhələdən keçir ki, hər bir mərhələnin tarixini əks etdirən əsas anlayışlar müəyyən terminlərlə səciyyələnir.² Beynəlxalq münasibətlərə dair terminoloji təhlilin nəticəsində aşkar olundu ki, terminlər öz tərkibinə görə müxtəlif olub, *ümumi terminoloji və xüsusi terminoloji* qata bölünürlər. Beynəlxalq münasibətlərin təşəkkülünün birinci mərhələsi dövründə yaranmış termin və terminoloji söz birləşmələri ümumi terminoloji qata daxildir, çünki, onlar bir sistem olaraq beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasının bütün mərhələləri üçün məqbuldur. Xüsusi terminoloji təbəqəyə isə, ayrılıqda hər bir mərhələyə xas olan termin və terminoloji söz birləşmələri daxildir. Məsələn, “müharibə” və “sülh” kimi anlayışları əks etdirən termin və terminoloji söz birləşmələri ümumi terminoloji təbəqəyə aiddir. *War* sözü beynəlxalq münasibətlərin əsas amili kimi, sadəcə olaraq otuzillik qan tökməni dayandırmaq üçün ortaya çıxmışdır, bu söz müvafiq terminoloji söz birləşmələrini özündə əks etdirmişdir: *war broke out, to beat war (with), to launch war (upon, against), to wage war, to declare war.*

Peace termini aşağıdakı bir sıra söz birləşmələrinə gətirib çıxarmışdır: *to live in peace, to achieve peace, to break / disturb the peace* və s.

Dissertasiyanın “*İngilisdilli siyasi mətnlərin üslubi təhlili*” adlı üçüncü, sonuncu fəslə beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin üslubi xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Burada linqvistik və üslubi fon çərçivəsində üslubiyyatın yaranmasına olan ehtiyac müəyyənləşdirilir, üslub anlayışı dəqiqləşdirilir, daha sonra politoloqlar tərəfindən istifadə edilən ən tipik üslubi vasitələr fərqləndirilir, eləcə də, siyasi nitq mətnləri müxtəlif ekspressiv-emosional-qiyətləndirmə vasitələrindən olan metafora, nominallaşma, analogiya, antiteza, təkrar, trikolon və epitet baxımından təhlil olunurlar. Əsas təhlillər isə siyasi lider Barak Obamanın

¹ Миньяр-Белоручева А.П. Теоретические основы изучения языка исторической науки (на материале современного английского языка): Дис. ...док.филол. наук. М., 2001, с. 60.

² Торкунов А.В. Современные международные отношения и мировая политика. МГИМО (У) МИД России, М.: Просвещение, 2005, с. 2.

üslubi vasitələrə və kommunikativ strategiyalara dair araşdırmaları üzərində aparılır.

Hal-hazırda heç kimdə şübhə doğurmur ki, siyasi mətnə, onda fəaliyyət göstərən müxtəlif obrazlı dil vasitələrinin mövcudluğu baxımından yanaşmaq lazımdır, belə ki, bu vasitələr oxucu ilə müəllif arasında əlaqə yaratmaqla siyasi məhsulun məzmununun izahına kömək edir, o cümlədən, oxucunu inandırmaq və onda qiymətləndirmə oriyentasiyasını formalaşdırmaq üçün fəal təsir etmək imkanı yaradır. Lakin belə bir fikir də mövcuddur ki, siyasi mətnlərdə işlənən müxtəlif növ üslubi vasitələrin hamısı oxucuya əlavə ekspressiv-emosional təsir göstərmək üçün istifadə olunur və siyasi üslubda olan forma ifadəyə sadəcə aydınlıq gətirir.¹

Dissertasiyada üslubun tərifinə dair bir çox tanınmış lingvistlərin (O.S.Axmanova, D.Kristal, D.Deyvi, G.Liç, M.Şot, M.Doçar və R.Hogenrad) yanaşmaları və nəzəriyyələri təqdim edilmişdir, lakin hələ də hər hansı bir sadə və ya unikal tərif mövcud deyildir. Dil müxtəlifliyinin bütün aspektlərini nəzərə alsaq, başqa cür də ola bilməz. Ancaq, üslubi təhlillər bir daha sübut edir ki, O.S.Axmanovanın yanaşması beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi nitq mətnlərinin təhlilində ən yaxın mənələrdən biri kimi götürülə bilər. Onunla razılaşırağ biz də hesab edirik ki, üslub digər müxtəlifliklərdən, əsasən də onun elementlərini təşkil edən ekspressiv-qiymətləndirmə xüsusiyyətləri ilə fərqlənən özünəməxsus lüğətə, frazeoloji birləşmələrə, tərkib və konstruksiyalara malik dil sistemi altında dil müxtəlifliyidir.

“Metafora” adlı bölmədə siyasi nitq mətnlərində geniş istifadə olunan metaforalar təhlil edilir və aydın olur ki, metaforik dil müəyyən siyasi vəziyyəti, ideologiyanı və ya dünyagörüşü incə şəkildə maskalayır. Biz də həmçinin, C.Lakof və M.Consonun fikirləri ilə razılaşıraq ki, insanların konseptual sistemi metaforikdir. Metafora sadəcə olaraq dil aləti deyildir, o, faktiki olaraq həm də fikir, düşüncə və davranışa nüfuz etmə imkanına malikdir.² C.Lakof qeyd edir ki, metaforadan bir sistem kimi Fars Körfəzində baş verən ilk müharibəyə haqq qazandırmaq üçün istifadə olunmuşdur. İlk dəfə olaraq məşhur “*the state as a person*” metaforası işə yaramışdır; burada, dövlət bir insan olaraq, torpaq-kütləsi onun evi, iqtisadi zənginlik onun maddi rifahı, güc isə onun hərbi qüvvələri anlamında başa

¹ Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. М.: Изд-во литературы на иностранных языках. 1958, с. 426.

² Lakoff G. & M. Johnson. *Metaphors We Live by*. Chicago: The University of Chicago press, 1980. p. 3-5.

düşülür. C.Lakof sadəcə olaraq metaforaların nəyi təmsil etmələrini deyil, eyni zamanda onların nəyi gizlətdiklərini sistemli şəkildə yanaşmağın vacibliyini də vurğulayır. *The state as a person* metaforasında gizli mənə ölkə daxilində iqtisadi, dini və sinfi fikir ayrılığındadır.¹

Nominallaşma siyasi mətnlərin tərkibində vacib rol oynayaraq metaforaya yol açan tipik proses olub mətnlərin koheziyasına və dil ehtiyatına öz töhfəsini verən yeni adların yaranmasıdır. Bu bölmədə nominallaşma ilə bağlı M.Həlidayə, M.Həsənə, A.Bearda və L.Valeykaya məxsus görüşlər və nəzəriyyələr öz əksini tapmış, eksperimental təhlillər isə Professor S.Lukas və M.Medharst tərəfindən toplanmış XX əsrin Amerika ritorikasına dair top yüzlüyə daxil olan siyasi mətnlər üzərində aparılmışdır. Təhlillər sübut etdi ki, nominallaşma daha çox yazılı ingilis dilinə xas olan xüsusiyyət olub, yazını daha da maraqlı, canlı, inandırıcı və rəngarəng edir. Onlar siyasi mətnlərdə öncədən yaranmış, artıq mövcud olan anlayışları və ideyaları ifadə edərək artan marağı özlərinə cəlb edirlər. A.Beard haqlı olaraq qeyd edir: “tanınmış siyasətçilər adətən elə inandırıcı nitq söyləmək qabiliyyətinə malik olurlar ki, nəticədə dinləyicinin özünü auditoriyada rahat və sərbəst hiss etməsinə şərait yaranır”.²

Beləliklə biz hesab edirik ki, nominallaşmalar formal nəsr üslubunda tez-tez istifadə olunan siyasi nitqlərin, media xəbər reportyorların yığcam informasiya forması olub, nəticə etibarilə məlumatın çox qənaətli sıxlaşdırılaraq təqdim edilmə vasitəsidir. Bu cür mətnlər təyin olunmuş vaxt məhdudiyyətinə görə qısa və yığcam olurlar. Məsələn, *“When there is a talk of violence, let us stand up and talk against it”*.³

Analogiyalarda müasir situasiyaların tarixi hadisələr və ya miqflərlə müqayisə edilməsi siyasi nitqlərin ümumi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Burada, ideya və anlayışların əsli olmayan, xəyalən tanınmış hadisələrlə müqayisə olunaraq dəqiqləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Analogiya arqumenti dəstəkləmək üçün istifadə oluna bilər, məsələn, əgər real nümunələr və ya bənzətmələr zamana yaxındırsa, və yaxud da bu, son dərəcə həssas məsələ olarsa.⁴

¹ Lakoff G. *Metaphors and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf*, 1991, p.3.

² Beard A. *The language of politics*. Great Britain: Routledge, 2000, p.17-18.

³ <http://www.presidentialrhetoric.com/historicspeeches/clinton/oklahomacity.html>

⁴ Charteris-Black J. *Politicians and Rhetoric: The persuasive power of metaphor*: Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2005, p. 4.

Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnləri təhlil edərkən analogiyaların iki əsas növünün işləndiyinin şahidi olduq; *lingvistik və ekstralingvistik*. *Linqvistik* analogiyalardan insanın, onu əhatə edən ətraf mühitə olan münasibətini vurğulamaq üçün istifadə olunur. *Linqvistik* analogiyaların əsas məqsədi auditoriyada emosiya yaratmaqdan ibarətdir, məsələn, bunu B. Obamanın “*a sacred trust*” kimi əsas analogiyasına da şamil etmək olar. Kampaniyanın başlığının bu şəkildə verilməsi nitqin bütövlüyünü qoruyub saxlamaqla yanaşı, B.Obama kampaniyasına məxsus ideyaların elə bir təzahür formasıdır ki, sanki, inam onun müqəddəs missiyasını təşkil edir. Bu başlıq, Mülki Hüquqlar hərəkatına və Kral Martin Luterin kampaniyasına dair gizli analogiya aparmağa şərait yaradır. Bu da demək olar ki, bütöv kampaniyanın statusunu ilahi səviyyəyə qaldırır və prezidentə öz ölkəsinin vətəndaşları üzərində şanlı öhdəliklərin həvalə olunması, sanki bir keşişin kilsə camaatı arasında məsuliyyət daşmasına oxşayır.

Analogiya dünyanın bütün mürəkkəbliyini qavramağa kömək edir. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnləri araşdıran tədqiqatçılara *ekstralingvistik* analogiyaları bütöv dünyanın səmasını güzgüdə əks etdirən vahid tarixə, vahid problemlərə malik zaman xaricində göstərmək üçün lazımdır. Ekstralingvistik analogiyaların tərkibinə... *as /not so... as /not as... as* kimi müqayisə bağlyıcıları daxil edilir. Məsələn, *The world was conceived as mirroring the Heavens. Just as one God ruled in Heaven, so one emperor would rule over the secular world, and one pope over the Universal Church*.¹

Bu nümunədə XVII əsr kainatın quruluşuna dair təsəvvürlərə söykənən Yer kürəsinin quruluşu haqqında məlumat verilir. Həmin dövrdə, hər birinin öz hökmdarı olan çoxsaylı parçalanmış knyazlıqlardan, yalnız bir kralın rəhbərlik etdiyi milli dövlətlər meydana gəlməyə başlamışdır. Necə ki səmalara bir Tanrı rəhbərlik edirdi, eynilə də Yer kürəsində olmalı idi. Bu, o dövrün yuxarı təbəqəsinin aşağı təbəqəyə olan münasibət formulası idi.

Növbəti bölmədə məlum olur ki, epitetlər çoxtərəfliliyinə görə dünya arenasında baş verən hadisələrin əks olunduğu “beynəlxalq münasibətlər” sahəsində mütəxəssisin dünyagörüşünü, mövqeyini və hadisələrin qiymətləndirilməsini ifadə etmək üçün işlədilir. Biz də V.P. Suxotinaya istinad edərək qəbul edirik ki, epitetlərdən istifadə hər hansı bir forma onun məzmunu ilə izah və təyin olunduğu kimi, bütöv məzmun da semantik

¹ Kissinger H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1994, p. 56.

kontekst vasitəsilə tam olaraq müəyyənləşdirilir.¹ Bu fikrin beynəlxalq münasibətlər üzrə mətnlərə birbaşa aidiyyəti vardır, çünki, müəllif məhz bu tip mətnlərdə dünyada baş vermiş və ya cari baş verən hadisəyə öz qiymətini verə bilər. Eksperimental təhlillər zamanı müəyyən olundu ki, epitetlərin iki növü mövcuddur; müsbət və mənfi. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə mənfi çalarlı epitetlər daha çox üstünlük təşkil edərək müəllifin müəyyən hadisə və ya şəxsə neqativ münasibətini açır. Onlar mütəxəssisin müəyyən beynəlxalq hadisəyə və ya görkəmli siyasi xadimə sadəcə subyektiv münasibətini deyil, həm də rəsmən qəbul olunmuş nöqteyi-nəzərini ifadə edə bilər. Məsələn, siyasi xadim olan Vilhelm Oransı xarakterizə etmək üçün bu cür mənfi epitetlərdən istifadə olunmuşdur: *short* (qısa), *hunchbacked* (qozbel) və *asthmatic* (astmadan əziyyət çəkən). Ancaq onun bu keyfiyyətlərə malik olması XIV Lyudovikə qalib gəlməsinə mane ola bilmədi.

“Short, hunchbacked, and asthmatic, William did not at first glance appear to be the man destined to humble the Sun King”.²

Aparılan eksperimental təhlillərin nəticələri sübut etdi ki, beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə istifadə olunan metafora, nominallaşma, analogiya, antiteza, təkrar, trikolon və epitet kimi müxtəlif üslubi vasitələr sözügedən mətnlərin həm informativ, həm də estetik əhəmiyyətini gücləndirir.

Tədqiqat işinin məzmunundan irəli gələn ümumiləşdirmələr bizə aşağıdakı nəzəri və praktik nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Məna siyasətlə sıx bağlıdır, digər tərəfdən də məna cəmiyyətdə dil vasitəsilə qarşılıqlı əlaqədən yaranır. Dil və siyasət ümumi vəhdət təşkil edir, əslində dil və siyasət bir-birilə fundamental səviyyədə sıx əlaqədədir. Siyasət sözlü müharibədir, başqa sözlə desək, siyasət dilsiz idarə oluna bilməz. O, hər bir dövrdə dil problemləri ilə üzlaşmışdır. Buna baxmayaraq, dil öz-özlüyündə neytraldır; nə siyasidir, nə də sosial.

2. Dil siyasətçilərin istifadə edə biləcəyi güclü silah kimi beynəlxalq münasibətlər sahəsinin danılmaz hissəsini təşkil edərək dünya siyasətinin müasir dünyagörüşünün formalaşmasında həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

3. Beynəlxalq münasibətlərin dili və beynəlxalq münasibətlərin təşəkkül tarixi qarşılıqlı əlaqə və təsirə malik olub bir-birini qarşılıqlı

¹ Сухотин В.Н. Проблемы словосочетаний в современном русском языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. М.: Учпедгиз, 1950, с. 170.

² Kissinger H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1994, p. 90.

şəkildə şərtləndirmişdir. “Beynəlxalq münasibətlər” sahəsində çalışan mütəxəssisin dilinin unikallığını dərk etmək üçün beynəlxalq münasibətlərin təkamül tarixini bir sistem kimi izləyən çoxsəviyyəli (leksik və üslubi) tədqiqat vasitələrini mütləq etməklə nail olmaq olar.

4. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi nitq mətnlərinin dilinin yazı forması, “xüsusi məqsədlər üçün dil” kimi onun dil xüsusiyyətləri leksik səviyyədə araşdırılır. Leksik vahidlərin fəaliyyət qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri müəyyən edilir. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin leksik tərkibi ümumişlək, ümumi siyasi və terminoloji qatlardan ibarət olub sosial-siyasi dəyişikliklərlə birgə dəyişir. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərin formalaşmasına əsas amil kimi orijinal, standart, təkrarlığa malik son sintaqmatik ardıcılıqlar ümumi siyasi və xüsusi siyasi bölmələrə ayrılan siyasi nitq vahidləri xidmət edirlər. “Beynəlxalq münasibətlər” sahəsində terminoloji təbəqə ümumi terminoloji və xüsusi terminoloji vahidlər üzrə bölgüyə əsasən təsnif olunurlar.

5. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə işlənən nomenklatur törəmələr əhəmiyyətli yer tutur, belə ki onlar, beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasının hər bir mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və spesifikasiyasını yaradaraq, beynəlxalq münasibətlərin beş təşəkkül mərhələsinə uyğun təsnif edilir. Nomenklatur törəmələr aşağıdakı tematik qruplara bölünür: dövlət orqanlarının və siyasi partiyaların adları; hərbi və vətəndaş ittifaqlarının adları; dövlət və dövlətlərarası sənədlərin, müqavilələrin, razılaşmaların, qanunların, aktların adları; müharibələrin, inqilabların, böhranların adları; siyasi və dövlətlərarası görüşlərin adları; əlamətdar tarixlərin adları.

6. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə müxtəlif ekspressiv-emosional-qiyətləndirmə vasitələrindən istifadə edirlər: metafora, nominallaşma, analogiya, antiteza, təkrar, trikolon və epitet. Bu üslubi vasitələr beynəlxalq münasibətlərin fəaliyyətinin və inkişafının əyani mənzərəsini yaratmağa kömək edir. Beynəlxalq münasibətlər üzrə mətnlərdə fəaliyyət göstərən üslubi vasitələr təsadüfi məcazlar yığımından və nitq fiqurlarından deyil, müəllifin oxucuya informasiyanı çatdırmaq və onu öz tərəfinə çəkmək həllinə yönəlmiş özünəməxsus bütöv sistemdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin ümumi məzmunu müəllifin aşağıdakı göstərilən elmi məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Dilçilikdə siyasi diskurs məsələsinə dair bəzi qeydlər / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2012, s. 53-54

2. İngilisdilli siyasi mətnlərdə koheziv nominallaşma // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2013, № 3, s. 176-181

3. Siyasi mətnlərin tərcüməsində tənqidi diskurs təhlilinin rolu / Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Bakı: ADU, 2013, s. 214-217

4. Beynəlxalq münasibətlər üzrə siyasi mətnlərdə terminoloji leksika / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2013, s. 182-184

5. Beynəlxalq münasibətlər sisteminin tarixi inkişaf mərhələlərinin nomenklatur təhlili // Nəzəriyyə və təcrübə. Bakı: DİA, 2015, № 2 (50), s. 261-266

6. Lexical analysis of political texts on international relations // International journal of English Linguistics. Canada: Canadian center of science and education, 2015, V. 5, No.3, p.148-153

7. Dil və siyasətin vəhdəti // Elmi Xəbərlər. Gəncə: GDU, 2015, № 1, s. 209-213

8. Beynəlxalq münasibətlər üzrə ingilisdilli siyasi mətnlərdə trikolon və ya üçlər qaydası // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2015, № 2, s. 31-34

9. Beynəlxalq münasibətlərə linqvistik yanaşma və onun əhəmiyyəti // Elmi Xəbərlər. Bakı: ADU, 2015, № 4, s.157-160.

Севиль Яшар гызы Гусейнова

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ
ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

Резюме

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во *Введении* обосновываются актуальность темы и научная новизна работы, определяются объект и предмет, цели и задачи исследования, основные положения, вынесенные на защиту, а также дается информация о теоретическом и практическом значении диссертации, о методах, апробации и структуре исследования.

В первой главе диссертации под названием "*Лингвистические исследования текстов по международным отношениям*" исследуется лингвистический подход к западной философии и международным отношениям. Выясняется что, язык является неизбежной частью международных отношений и имеет решающее значение в формировании современной мировой политики.

Вторая глава, представленной под названием "*Лексический анализ англоязычных политических текстов*" состоит из трех подглав. Здесь устанавливаются особенности и закономерности функционирования лексических единиц, а также выделяются общеполитические и специально-политические синтагматические последовательности. Исходя из истории развития международных отношений, анализируются этапы формирования терминологии и номенклатурных образований в области "международные отношения" и проводится их классификация.

В третьей главе под названием "*Стилистический анализ англоязычных политических текстов*" раскрываются стилистические особенности политических текстов по международным отношениям. Выясняется что, стилистические приемы, которые функционируют в текстах по международным отношениям усиливают как их информативную, так и эстетическую значимость.

В *Заключении* диссертации обобщаются научные результаты, обнаруженные в процессе исследования.

Sevil Yashar Huseynova

LINGUISTIC ANALYSIS OF ENGLISH POLITICAL TEXTS ON INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

The presented thesis consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of used literature.

Introduction substantiates the urgency of the research topic, reflects its scientific novelty, determines aims and objectives of the thesis, formulates principal points set forward for defence, interpretes the subject and object of the research and defines its theoretical and practical significance. Research methods, approbation of the work and its structure are also shown in the introduction.

The first chapter which is called "*Linguistic investigation of texts on international relations*" studies the linguistic approach to Western philosophy and international relations. It becomes clear that language is an integral part of international relations and is crucial in shaping the contemporary outlook of world politics.

The second chapter of the thesis titled "*Lexical analysis of English political texts*" consists of three subchapters. Here features and patterns of functioning of lexical units are defined, general-political and special-political syntagmatic sequences are distinguished. Proceeding from the history of international relations, the stages of formation of terminology and nomenclature are analyzed in the area of "International Relations" and their classification is carried out.

The third chapter of the thesis entitled "*Stylistic analysis of English political texts*" defines stylistic characteristics of political texts on international relations. It becomes clear that stylistic devices which function in the texts of international relations strengthen their informative and aesthetic values.

In the conclusion the basic results obtained in the process of investigation are summarized.

Çapa imzalanıb: 21.06.2017
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

СЕВИЛЬ ЯШАР ГЫЗЫ ГУСЕЙНОВА

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ
ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2017